

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94:664.6/7:338.439.52:339.5](477.82)“18/19»

Тарас Стоколоса

ЗБУТ ПРОДУКЦІЇ БОРОШНОМЕЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НА ЗОВНІШНІХ РИНКАХ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті на основі значного об'єму історичних джерел висвітлено проблематику експорту борошномельної продукції Правобережної України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Дослідження здійснено на основі використання таких методів: історико-хронологічного, порівняльного, проблемного, синтезу і аналізу, дедукції та індукції. Саме ці методи дозволили провести всебічний науковий аналіз проблеми. Особлива увага звертається на порівняння обсягів експорту зерна та борошномельних продуктів. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що економіка Правобережної України в основному була спрямована на вивезення сировини, а не готової продукції, що свідчить про незадовільний рівень розвитку млинарської справи та непродуманої державної політики. Детально висвітлено обсяги експорту борошна, круп та висівок із Київської, Подільської та Волинської губерній та України в цілому. Зроблені узагальнення та висновки можуть бути використані під час подальшого дослідження соціально-економічної історії України нової доби.

Ключові слова: Правобережна Україна, борошно, борошномельна промисловість, експорт, млин, висівки.

Після проведення низки ліберальних реформ у 60–70-х роках ХІХ ст. економіка українських земель почала функціонувати на ринкових засадах. Це дало змогу значно ефективніше використовувати наявні ресурси для розвитку промисловості. Не була винятком і борошномельна галузь. На території Правобережної України вона займала ключові позиції в економіці. Завдяки процесу модернізації матеріально-технічної бази борошномельна промисловість змогла значно розширити обсяги виробництва продукції, яка реалізовувалася як на внутрішніх, так і зовнішніх ринках. На особливу увагу заслуговує саме питання експорту борошна, круп та висівок закордон та в інші регіони Російської імперії.

Дослідженню проблематики зовнішньої торгівлі борошномельною продукцією присвячено незначну кількість праць. Зокрема, вивченням цього питання займалися І. Жиленкова [8], А. Лень [10], С. Городецький [3], О. Прищепка [15] та Н. Шкільнюк [19] та ін. У своїх наукових доробках автори висвітлюють основні напрямки експорту продукції, її обсяги та значення закордонної торгівлі для економіки українських земель. Вказані дослідження лише побічно присвячені тематиці реалізації продукції борошномельної промисловості. В основному автори акцентують увагу на торгівлі зерном, обсяги якого у десятки разів переважали над показниками борошна, круп та висівок і були однією із основних статей прибутків української економіки. Значно більшу увагу борошномельній проблематиці приділяє О. Реєнт [16–18]. Автор аналізує проблеми збуту борошна, недосконалість урядової політики у сфері торгівлі. На особливу увагу заслуговує детальний аналіз дослідником обсягів експорту та основних ринків продажу борошна та висівок.

Виходячи з актуальності теми, враховуючи недостатню вивченість проблематики, поставлено за мету: комплексно дослідити та висвітлити особливості експорту борошномельної продукції Правобережної України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

У другій половині ХІХ ст. основне місце в експорті Російської імперії займали зернові продукти. Хоча його показники постійно коливалися, в залежності від урожаю, але демонстрували тенденцію до зростання. Україна в цей період стала одним із найважливіших центрів товарного хліборобства імперії, а тому їй належала особлива роль у російському експорті хлібних продуктів [1, с. 32; 11, с. 72].

Правобережна Україна у досліджуваній період здійснювала вивезення борошномельної продукції у різні напрямки. Зокрема, Волинська губернія переважно через сухопутні застави на кордоні із Пруссією та Австрією або частково через Одесу та порти Балтики; Київська – через прусський кордон та Миколаївський порт, меншою мірою через Одесу та порти Балтики; Подільська – через порти Чорного моря і сухопутні застави [8, с. 44].

Основну статтю експорту українських земель становило зерно. З Подільської і Волинської губерній у 1862–1864 рр. лише через митниці (Волочиську, Гусятинську, Дружкопільську, Ісаковецьку та Радзівилівську) щороку вивозилося в середньому 333 тис. пудів зерна. У 1865–1867

рр. – 1,45 млн пудів зерна. У 1874 р. через Волочиську та Радзивілівську митниці вивезено більше 14 млн пудів зернових продуктів. Лише залізницями у 1895 р. через сухопутні кордони з України було вивезено 31 млн пудів зерна [10, с. 433]. Наведені факти свідчать, що в регіоні спостерігався надлишок зерна, яке вивозилося за межі українських земель. Ця обставина також спонукала до збільшення експорту борошна, круп та висівок.

Губернії Правобережної України володіли надзвичайно сприятливим географічним становищем для вивезення своєї сільськогосподарської продукції. Зокрема, на відстані близько 200 верст від Подільської губернії знаходилася Одеса, а від Київської – Миколаїв. Особливу роль відігравали магістралі Південно-Західної залізниці, наприклад, Козятин – Одеса. До чорноморських портів вантажі із регіону доставлялися в середньому за 3 дні, тоді як у Польщу – 4–5, у Лібаву – за 6, у Данциг і Кенігсберг – за 7–8 днів [17, с. 9–10]. На території Волинської губернії, у зв'язку із близькістю австро-угорського кордону, значну роль у зовнішній торгівлі відігравали митниці: Радзивілівська, Волочиська і Дружкопільська, а також дві митних застави – Збаразька і Мервенська. Усі вони знаходилися у складі Радзивілівського митного округу [6, арк. 13; 15, с. 127]. Наявність у цих містах найбільших державних митниць на Волині позитивно позначилося на їх торгівлі. Особливо це проявилось після того, як у 70-х рр. XIX ст. залізнична мережа об'єднала їх із внутрішніми регіонами Російської імперії та західноукраїнськими землями у складі Австро-Угорської імперії [15, с. 125].

У волинських прикордонних містах постійно жили купці та торгові агенти із Тернополя, Львова, Бродів, Станиславова, Перемишля, Дрогобича, Чернівців та багатьох інших міст. Поряд із цим у Східній Галичині були добре відомі імена радзивілівських та волочиських купців. Ось як описував місто Радзивілів у цей період Т. Стецький: «Вже на його околицях помітний значний рух подорожніх, які рухалися в напрямку митниці, а в містечку він здавався ще більшим: хто перепаковував товари з возів на вози, а хто вже починав торгувати з подорожніми, що прибули до Росії». Про значне торгівельне значення Радзивілово також свідчить і той факт, що, наприклад, у 1885 р. через митницю лише однієї крупы експортувалось 11594 пуди [5, арк. 63 зв. – 64; 19, с. 31].

Упродовж другої половини XIX – на початку XX ст. обсяги експорту борошна досить часто змінювалися. Особливо помітною була дана тенденція у період 1877–1911 рр. За 35 років вивезення пшеничного борошна з Російської імперії зросло з 1379000 – до 5485000 пудів, або на 298 %, а житнього з 4774000 – до 9437000 пудів, або на 97,7 %. Якщо його порівнювати із величезним обсягом експорту зерна, особливо пшениці, то вивезення борошна було досить незначним. Тим більше, що починаючи із 1904 р. експорт борошна, яке виготовлялося із жита навіть зменшувався. Що стосується вивезення пшеничного борошна, то його обсяги були близькими до аргентинського та у десятки разів меншими, ніж у США. Упродовж 1905–1910 рр. відсоток вивезеного на світовий ринок пшеничного борошна зі США відносно експортованого зерна становив у середньому 65,8 %, тоді як Аргентини – близько 7 %, а з Російської імперії – 4,5 %, а в наступні роки взагалі зменшився до 2–3 % [18, с. 309]. Наведені факти свідчать, що Російська імперія була, в основному, постачальником сировини, а не готовою продукцією, а також про більший рівень розвитку млинарства.

Однією із причин, завдяки якій американське млинарство переважало над російським, були високі ціни на борошно на внутрішньому ринку Російської імперії. При низькій вартості зерна ціна одного пуда була удвічі вищою, ніж у країнах Західної Європи. П. Лященко, який займався дослідженням цієї проблематики, зазначав, що у США, Німеччині та інших країнах, завдяки постійному вдосконаленню технічного рівня борошномельної промисловості та деяким іншим чинникам, вартість пшеничного борошна не перевищувала ціни зерна більше ніж на 25–30 %. Про недосконалість експортної політики також свідчить і той факт, що через відсутність якісних мішків для перевезення борошна з кожного пуда ваги втрачалося 6 копійок його вартості. Недосконалість російської експортної політики намагалися компенсувати, передусім, низькою платою селянину за реалізоване ним зерно. При таких обставинах виробники борошна не мали потреби у продажі борошна за кордон, а намагалися збути його на внутрішньому ринку [18, с. 309–310].

Значний вплив на експорт борошна також здійснювали економічні негаразди, як на внутрішньому, так і світовому ринках. Так, під час кризи 1880-х рр. російський уряд значно збільшує обсяги вивезення муки закордон. Досить часто вона реалізувалася за заниженою ціною. Зокрема, у 1885 р. вивезено 3811300 пудів, у 1888 р. – 13103600, а в 1894 р. – 21625000 [7, с. 29].

Для борошна із Правобережної України важливу роль відігравали, насамперед, ринки Царства Польського та північно-східні регіони Російської імперії. З Києва борошно низьких сортів відправлялося до Османської імперії. Висівки вивозилися за кордон через західний сухопутний кордон до Данцига і Кенігсберга або відправлялися до Польщі та балтійських країн.

Заслугують на увагу також і той факт, що практично уся хлібна торгівля в Україні функціонувала за допомогою скупників та посередників. Купівлю борошна у сільського населення

проводили вдома або на ринках невеликими обсягами. Скупник збирав невелику партію борошна і перепродував її більшому міському та станційному скупнику. Останні перепродували його комісіонерам портових або закордонних фірм, які під час хлібного сезону їздили залізницями або постійно проживали біля залізничних станцій. Поміщики також мали своїх постійних покупців, які представляли інтереси експортних або борошномельних фірм. Значна конкуренція між посередниками надавала виробнику можливість вигідно і швидко збути свій товар, без зайвих формальностей та бюрократичної тяганини. Саме тому вони поспішали якомога швидше продати свій хліб, незалежно від стану ринку. При цьому дрібні виробники часто підписували невігідні для себе умови [14, с. 119–120].

На початку 1907 р. у Російській імперії запроваджено нові тарифи для перевезення борошна та круп. У середньому, подорожчання становило 10 %. Ця обставина різко обмежила привіз борошна із віддалених національних районів, і навпаки, стимулювала торгівлю на коротких відстанях. Тим самим, надавалися привілеї для виробників центрального російського регіону.

Незважаючи на несприятливі обставини, українське борошно мало значний попит у країнах Європи та Близького Сходу. Як зазначає О. Реєнт, воно вивозилося на початку ХХ ст. у Фінляндію, Єгипет, Османську імперію, Іран, Норвегію, Китай, Німеччину, Голландію, Англію, Грецію, Францію і навіть у Японію. Якщо у 60-х рр. ХІХ ст. з Одеси в усі напрямки в середньому транспортувалося понад 737 тис. борошна, то в 1909 р. лише в Фінляндію його експорт становив близько 1,6 млн пудів, а в 1910 р. – 2,2 млн пудів [18, с. 310].

Заслуговеє на увагу також і питання висвітлення експорту борошномельної продукції у кожній із губерній Правобережної України. У Подільській губернії торгівля борошном, крупами та висівками займала досить значне місце в економіці краю. Так, у 1900 р. за межі краю вивезено 4348000 пудів пшеничної муки та 208000 пудів житньої [13, с. 40; 20, с. 26]. Згодом, у 1911 р., показник експорту борошна зріс до позначки майже 4,5 млн пудів та 2 млн пудів висівок. Борошно та інші продукти млинарства практично рівномірно розподілялися між Польщею (18,3 %), Північно-Західним краєм Росії (18,9 %) та Німеччиною (19,9 %). До Австрії вивозилося 11,1 % і, приблизно стільки ж залишалося на місці [3, с. 35, 38]. Дані стосовно вивезення борошномельних продуктів із території Подільської губернії залізничними шляхами подано у табл. 1.

Таблиця 1

Вивезення борошномельних продуктів із залізнодорожних станцій Поділля на початку ХХ ст. (в пудах)

	1905 р.	1906 р.	1907 р.	1908 р.	В середньому за один рік
Мука пшенична	2861602	7360234	4331900	1844447	4099545
Мука житня	194675	1053056	806743	148843	550829
Пшоно	54178	97471	226664	305082	170848
Висівки	688980	2500575	1834504	1014270	1509582
Разом	3799435	11011336	7199811	4312642	6330803

[2, с. 42].

Як видно із наведених даних, експорт борошномельних продуктів із території Подільської губернії на початку ХХ ст. був досить нерівномірним. На його показники впливали врожайність зернових, успішність урядової політики у сфері торгівлі та стан світового ринку.

Заслуговеє на увагу також характеристика експорту окремих млинів Поділля. Зокрема, млини А. Монастирської, Ф. Гейдена, А. Абаза, Ш. Шварца, Б. Львовича та Ш. Мельникова збували муку як на території губернії, так і вивозили її у Царство Польське та північно-західні регіони Російської імперії. Водночас, значна частина борошномельної продукції реалізовувалася на території найближчих губерній – лінією Південно-Західної залізниці. Свою продукцію тут збували млини графа А. Орловського Літинського повіту, М. Бонецької Гайсинського повіту та І. Моркова Летичівського повіту. Варто також відмітити, що деякі млини експортували свою продукцію у досить віддалені регіони. Так, борошно, яке вироблялася у млині графа К. Потоцького на станції Рахні Брацлавського повіту вивозилася у Петербург та Прибалтику [12, с. 339–347].

Київська губернія у досліджуваний період була активним експортером борошномельної продукції. Особливої уваги заслуговеє розподіл хлібних вантажів за напрямками вивезення та пунктами доставки. Біла Церква була однією із типових станцій київського млинарського регіону із

переважанням вивезення борошна. Обсяги його експорту становив 2491000 пудів в усіх напрямках. Із загальної кількості у межах Київщини залишалося 1048000 пудів, за кордон відправлено 392 тис., в Одесу – 35 тис., у Царство Польське – 980 тис. пудів. Решта продукції розподілялася у різних регіонах Російської імперії. Зокрема, у Кострому вивезено 10 тис., а в Архангельськ – 13 тис. пудів борошна [18, с. 287].

На території Київської губернії знаходилися найпотужніші млини Правобережної України. Одним із них був млин «Товариства Київського парового борошномельного млина Лазаря Бродського», який перемелював близько 18 тис. пудів зерна на добу і виготовляв 10 сортів пшеничної та 4 сорти житньої муки. Продукція реалізовувалася в усій Російській імперії, а також вивозилася за кордон [12, с. 316–317].

Із Волинської губернії на початку ХХ ст. хлібні продукти експортувалися, головним чином, через австрійський та німецький кордон – 40 %, із південних портів певне значення відіграє лише Одеса – 10 %, а в північні порти відправляється близько 3 %. Окремі млини Волині теж були значними експортерами борошномельної продукції. Зокрема, одними із найпотужніших млинів у регіоні були підприємства спадкоємців М. Холоденка, які діяли у м. Житомирі. Вони збували свою продукцію на території Польщі, Литви та в північних регіонах Російської імперії. Ще один значний млин Волинської губернії, який належав М. Оржевському, експортував свою продукцію в Царство Польське та Литву [12, с. 332–334].

Напередодні Першої світової війни українські землі були найбільш економічно розвиненим регіоном Російської імперії. У плані експортної торгівлі особливо виділялися дві губернії України: Волинська та Подільська. Із Подільської губернії найбільша кількість хлібної продукції експортувалася через Одесу – 65 %, німецький кордон – 20 % та австрійський кордон – 12 %, невелика кількість направлялася до Миколаєва (2 %) та у північні порти (1 %). Із цієї кількості у 1910 р. борошно становило 280 тис. пудів, а висівки 1195000 пудів [14, с. 118].

Значна кількість борошна, яке вироблялося у губерніях Правобережної України, також експортувалося в Білорусь. Зокрема, наприкінці ХІХ ст. 83 % муки, яка продавалася на білоруських землях, надходило з України. Це становило близько 4,7 млн пудів. Найбільша кількість борошна розвантажувалася у Мінську, Гомелі, Пінську, Полоцьку, Вітебську, Бобруйську, Орші, Борисові та Рогачові [9, с. 52].

Значні обсяги борошна із території Правобережної України експортувалася через морські порти, зокрема, Одесу. Так, в Одеський порт залізницями вивезено у 1910 р. з Київської губернії 299 тис. пудів пшеничного борошна, а в Миколаївський – лише 14 тис. пудів. З Подільської губернії в тому ж році в Одеський порт направлено 368 тис. пудів пшеничного борошна, а в Миколаївський – 26 тис. пудів. Волинська губернія, в основному, експортувала своє борошно у балтійські порти та західний сухопутний кордон. Отже, значна частина пшеничного борошна, яке вироблялося на млинах Правобережної України, експортувалася закордон [18, с. 312].

На початку ХХ ст. Російська імперія продовжувала залишатися аграрною країною. Упродовж 1909–1913 рр. частка сільськогосподарської продукції в загальнодержавному експорті становила 89,3 %, тобто майже 9/10. У той же час у видобувній промисловості (нафта та її продукти, кам'яне вугілля, руда та метали) вивіз становив лише 5 %. У вказаний період також збереглася тенденція до вивезення сировини, а не готової продукції. Зокрема, із Російської імперії вивозилося зерно на суму 579,6 млн крб. (39,8 % від загального експорту), а борошномельних продуктів (мука, крупа та висівки) – приблизно на 50 млн крб. (3,5 % від загального експорту) [4, с. 42–43].

У порівнянні із пшеничним борошном, житнє експортувалося з України значно менше. У 1910 р. до морських портів та сухопутних прикордонних пунктів залізницями перевезено 2153000 пудів житнього борошна. Зокрема, до портів Балтійського моря – 1682000 пудів, чорноморсько-азовських портів – 444000 пудів, сухопутних прикордонних пунктів – 43000 пудів, до Архангельська – лише 1000. У 1911 р. експорт житнього борошна з України зріс до 2512000 пудів, у тому числі до Балтійського моря відправлено 1962000 пудів, чорноморсько-азовських портів – 502000, сухопутних прикордонних пунктів – 43000, до Архангельська – 5000 пудів. Найбільша частка експорту належала Київській та Волинській губерніям [18, с. 312].

Заслуговує на увагу також і питання експорту висівок (побічний продукт переробки зерна на борошно) через українські порти. У 1877 р. з Російської імперії експортовано, за даними А. Шульца, 522000 пудів цього продукту, а в 1911 р. – 48794000 пудів (у 88 разів більше). Вивезення закордон висівок приносило значні прибутки, саме тому виробники уважно стежили за тенденціями світового висівкового ринку [16, с. 140].

Основним споживачем українських висівок була Німецька імперія. У цю країну експортувалося близько 77 % продукту. З метою розвитку власного скотарства, Німеччина ліквідувала митний тариф на висівки, а в Російській імперії встановили пільги для вивезення висівок за допомогою

залізниць. Беручи до уваги цей аспект можна погодитись із О. Реєнтом, який вважає, що така недалекоглядна політика завдавала значних втрат для вітчизняного тваринництва [18, с. 312].

Найбільші обсяги висівок експортувалися з України залізницею та через морські порти. Зокрема, у 1894 р. лише з Одеси відправлено близько 1 млн пудів цього продукту, в тому числі у Німецьку імперію 350 тис. пудів, Данію – 250 тис. пудів. У наступні роки обсяг експорту висівок із українських земель зростав. Особливо це помітно після врожайного 1894 р. Найвищого рівня він досяг напередодні Першої світової війни. У 1910 р. з України залізницями вивезено 12308000, а в 1911 р. – 18675000 пудів висівок найвищого ґатунку. Часка висівок, які експортувалися за кордон залізницями, становила в 1911 р. 49,73 % загальноімперського експорту цим видом транспорту. Ще 11334000 пудів (30,18 %) вивозилось залізницями із Царства Польського, Білорусі, Бессарабії та Прибалтики. Решта висівок (близько 20 %) експортувалася із Росії. Як і в попередні роки, напередодні Першої світової війни, основним споживачем українських висівок була Німеччина, яка, в основному, використовувала їх як корм для худоби. Через сухопутні кордони до Німецької та Австро-Угорської імперій у 1911 р. відправлено 17731000 пудів висівок (94,94 % від усього експорту залізницями). До чорноморсько-азовських портів надійшло 875000 пудів, а до балтійських – лише 69000. Як бачимо, значний обсяг висівкового експорту Російської імперії належав українським землям [16, с. 141].

Експорт висівок із території Правобережної України був досить значним і демонстрував тенденцію до зростання. Так, якщо у 1910 р. із Волинської, Подільської та Київської губерній вивезено 4837000 пудів (39,29 % від загальноукраїнського експорту, то в 1911 р. обсяги зросли до 7711000 пудів (41,29 %). Лідером за обсягами вивезення висівок залишалася Київська губернія, а основним напрямком був західний сухопутний кордон [18, с. 313].

Отже, у другій половині XIX – на початку XX ст. губернії Правобережної України здійснювали активний збут борошномельної продукції на зовнішніх ринках, як закордонних, так і в інших регіонах Російської імперії. Основними напрямками торгівлі для Київської, Подільської та Волинської губерній у досліджуваній період були чорноморсько-азовські порти та західний сухопутний кордон, через який значні обсяги борошна вивозилися, в основному, за допомогою залізниць. Показники експорту борошна, круп та висівок, починаючи із 1870-х рр. демонстрували тенденцію до зростання та досягли свого максимуму напередодні Першої світової війни. Варто відмітити, що, незважаючи на позитивну динаміку вивезення борошномельної продукції на зовнішні ринки, її обсяги, у порівнянні із експортом зерна, залишалися незначними. Це явище було свідченням непродуманої урядової політики у сфері зовнішньої торгівлі, недосконалість технічного оснащення українських млинів, більшість із яких використовували силу вітру та води для функціонування і, як наслідок, низької конкурентоспроможності продукції на світовому ринку.

Список використаних джерел

1. Бовыкин В. И. Финансовый капитал в России накануне Первой мировой войны. М.:РОССПЭН, 2001. 319 с.
2. Весь Юго-Западный край. Справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Вольнской губерниям. К.: Тарасовская 6, 1913. 1177 с.
3. Городецький Сергій. Сільське господарство Поділля перед світовою війною. Вінниця, 1929. 210 с.
4. Ден В. Е. Положение России в мировом хозяйстве. Павлоград. 1922. Вып. 1. 168 с.
5. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської області). Ф. 67. Оп. 1-д. Спр. 309. 75 арк.
6. Держархів Житомирської області). Ф. 67. Оп. 1-д. Спр. 313. 65 арк.
7. Довжук І. В. Харчова промисловість Наддніпрянської України в другій половині XIX ст.: деякі аспекти розвитку // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2005. Вип. 10. С. 27–33.
8. Жиленкова І. Структура та динаміка експорту зернової продукції з України (кінець XIX – початок XX ст.) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичні науки, 2015. Вип. 24. С. 42–48.
9. Завальнюк К. В. Торгівля промисловими товарами між Україною та Білорусією в другій половині XIX ст. // Український історичний журнал. 1998. № 4. С. 43–56.
10. Лень А. Особливості збуту продукції харчової промисловості України в другій половині XIX – на початку XX ст. // Україна – Європа – Світ. Тернопіль: ТНПУ, 2012. Вип. 10. С. 432–437.
11. Москалюк М. Українська зовнішня торгівля в другій половині XIX – на початку XX ст. // Пам'ять століть. 2007. № 6. С. 70–76.
12. Мукомольное дело в России. Одесса, 1909. 592 с.
13. Обзор Подольской губернии за 1892 год. К., 1892. 182 с.
14. Пилипенко О. Є. Зовнішня торгівля України й Росії напередодні Першої світової війни // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2005. Вип. 9. С. 118–130.
15. Прищепя О. П. Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Рівне: ПП ДМ, 2010. 287 с.
16. Реєнт О. Експорт хлібних продуктів з українських губерній Російської імперії (1861–1914 років) // Студії з історії Української революції 1917–1921 років: на пошану Руслана Яковича Пирога. Зб. наук. праць. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. С. 122–144.
17. Реєнт О. П. Портові міста – основні реалізатори хлібних продуктів з українських губерній Російської імперії (1861–1914 рр.) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. К., 2016. Вип. 23. С. 3–22.
18. Реєнт О. П., Сердюк О. В. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.): монографія. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. 365 с.
19. Шкільнюк Н. М. Особливості розвитку торгівлі у містах Волинської губернії в другій половині XIX ст. // Гілея. 2016. Вип. 114. С. 28–33.
20. Экономическая жизнь Подолыи. 1914. № 22. 90 с.

References

1. Bovykin V. I. Finansovyi kapital v Rossii nakanune Pervoi mirovoi voiny [Financial capital in Russia on the eve of the First World War]. M.:ROSSPEN, 2001. 319 s.
2. Ves' Yugo-Zapadniy kraj. Spravochnaya i adresnaya kniga po Kievskoi, Podol'skoi i Volynskoi guberniyam [The entire South-Western region. Reference and address book on the Kyiv, Podolia and Volyn provinces]. K.: Tarasovskaya 6, 1913. 1177 s.
3. Horodetskyi Serhii. Silske gospodarstvo Podillia pered svitovoiu viinoiu [The agronomy of Podillya before World War]. Vinnytsia, 1929. 210 s.
4. Den V. E. Polozhenie Rossii v mirovom khozyaistve [Position of Russia in the world economy]. Pavlograd. 1922. Vyp. 1. 168 s.
5. Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti (dali – Derzharkhiv Zhytomyrskoi oblasti), f. 67, op. 1-d, spr. 309, 75 ark.
6. Derzharkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 67, op. 1-d, spr. 313, 65 ark.
7. Dovzhuk I. V. Kharchova promyslovist Naddnipyrianskoi Ukrainy v druii polovyni XIX st.: deiaiki aspekty rozvytku [Food industry of the Naddnipyrianska Ukraine in the second half of the XIX century: some aspects of development]. Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st., 2005. Vyp. 10. S. 27–33.
8. Zhylenkova I. Struktura ta dynamika eksportu zernovoi produktsii z Ukrainy (kinets XIX – pochatok XX st.) [Structure and dynamics of export of grain products from Ukraine (end of the XIX – early XX centuries)]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii: Istorychni nauky, 2015. Vyp. 24. S. 42–48.
9. Zavalniuk K. V. Torhivlia promyslovymy tovaramy mizh Ukrainoiu ta Bilorusiieiu v druii polovyni XIX st [Trade by industrial products between Ukraine and Belarus in the second half of the XIX century]. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 1998. № 4. S. 43–56.
10. Len A. Osoblyvosti zbutu produktsii kharchovoi promyslovosti Ukrainy v druii polovyni XIX – na pochatku XX st. [Peculiarities of sales of the food industry products of Ukraine in the second half of XIX and early XX centuries]. Ukraina – Yevropa – Svit. Ternopil: TNPU, 2012. Vyp. 10. S. 432–437.
11. Moskaliuk M. Ukrainska zovnishnia torhivlia v druii polovyni XIX – na pochatku XX st. [Ukrainian foreign trade in the second half of XIX and early XX centuries]. Pamiat stolit. 2007. № 6. S. 70–76.
12. Mukomol'noe delo v Rossii [Flour-grinding industry in Russia]. Odessa, 1909. 592 s.
13. Obzor Podol'skoi gubernii za 1892 god [Podolia province overlook from 1892]. K., 1892. 182 s.
14. Pylypenko O. Ye. Zovnishnia torhivlia Ukrainy y Rosii naperedodni Pershoi svitovoi viiny [Foreign trade of Ukraine and Russia on the eve of the First World War]. Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. 2005. Vyp. 9. S. 118–130.
15. Pryshchepa O. P. Mista Volyni u druii polovyni XIX – na pochatku XX st. [Cities of Volyn in the second half of the XIX and early XX centuries]. Rivne: PP DM, 2010. 287 s.
16. Reient O. Eksport khlibnykh produktiv z ukrainskykh hubernii Rosiiskoi imperii (1861–1914 rokiv) [Export of bread products from the Ukrainian provinces of the Russian Empire (1861–1914)]. Studii z istorii Ukrainy revoliutsii 1917–1921 rokiv: na poshanu Ruslana Yakovycha Pyroha. Zb. nauk. prats. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2011. S. 122–144.
17. Reient O. P. Portovi mista – osnovni realizatory khlibnykh produktiv z ukrainskykh hubernii Rosiiskoi imperii (1861–1914 rr.) [Port cities – the main implementers of bread products from the Ukrainian provinces of the Russian Empire (1861–1914)]. Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. K., 2016. Vyp. 23. S. 3–22.
18. Reient O. P., Serdiuk O. V. Silske gospodarstvo Ukrainy i svitovyi prodovolchyi rynek (1861–1914 rr.): monohrafiia [Agriculture of Ukraine and the World Food Market (1861–1914): monograph]. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2011. 365 s.
19. Shkilniuk N. M. Osoblyvosti rozvytku torhivli u mistakh Volynskoi hubernii v druii polovyni XIX st. [Peculiarities of trade development in the cities of Volyn province in the second half of the XIX century]. Hileia. 2016. Vyp. 114. S. 28–33.
20. Ekonomicheskaya zhizn' Podolii [The economic life of Podolia]. 1914. № 22. 90 s.

Taras Stokolosa

SALING OF THE FLOUR-GRINDING INDUSTRY PRODUCTS OF RIGHT BANK UKRAINE ON EXTERNAL MARKETS IN THE SECOND HALF OF THE XIX – AT THE BEGINNING OF XX CENTURIES.

The article focuses on the export of flour-grinding products of the Right bank Ukraine in the second half of the XIX and early XX centuries based on a large number of historical sources. The research is carried out on the basis of the use of such methods: historical-chronological, comparative, problem, synthesis and analysis, deduction and induction. Exactly these methods allowed us to conduct a comprehensive scientific analysis of the problem.

Particular attention is paid to the comparison of volumes of grain exports to flour products. The made analysis allows us to assert that the economy of the Right bank Ukraine was mainly aimed at the export of raw materials, but not finished products, which certifies the unsatisfactory level of development of the mill industry and ill-conceived state policy. The volumes of flour, groats and bran exports from Kyiv, Podillya and Volyn provinces and Ukraine as a whole are also covered in detail. The generalizations and conclusions set out in the article can be used in the further study of the general picture of the socioeconomic history of Ukraine of the new era.

Key words: Right bank Ukraine, flour, flour grinding industry, export, mill, bran.